

SZEMLE

TEKEI ERIKA (szerk.), **Kriterion 50+**. A beszélgetéseket H. SZABÓ GYULA, MOSONI EMŐKE, SIMONFFY KATALIN készítette. Kriterion, Kolozsvár, 2022. 312 l.

A romániai magyar könyvkiadás történetéről viszonylag keveset írtak, még kevesebb a kötetbe rendezett írás; szisztematikus kutatása nagyrészt egyetlen ember, Dávid Gyula érdeme. Az utóbbi években viszont két fontos, interjúkat és tanulmányokat egyaránt tartalmazó kötet is megjelent a Kriterion Könyvkiadó kerek évfordulójának előkészületeiből,¹ és ide tartozik még egy interjú- és publicisztikakötet,² amely a szerző életpályája révén szintén e témába vág. Úgy tűnik, túlnyomórészt *oral history*ből látszik összeállni a Kriterion története.

A *Kriterion 50+* kötet csak egyik eredménye egy nagyobb szabású, átfogó vállalkozásnak, mely a nemzetiségi könyvkiadó megalapítása ötvenéves évfordulójának alkalmából a könyvkiadástörténet-írás hiátusát igyekezett kitölteni. A Polis Kiadó és a Nemzeti Kisebbségkutató Intézet közös kiadásában 2020-ban megjelent interjúkötet hatalmas és átfogó vállalkozás volt, de a téma mérete és összetettsége miatt H. Szabó Gyula joggal állíthatja a recenzióknak tárgyát képező kötet előszavában: „Reményeink szerint a Bartha Katalin Ágnes gondozta korábbi interjúkötet után is maradt éppen elég elmondanivaló a Kriterion-jelenségről.” (Tekei 2022: 6)

A könyv története, amelyet számos alkalommal beharangoz H. Szabó Gyula,³ a Kriterion 50. évfordulójára szánt dokumentumfilm előkészületeivel kezdődik. Annak előkészítésére, „dokumentáló” (Tekei 2022: 5) céllal 2018-ban interjúsorozatot vett fel egy háromtagú munkaközösség: H. Szabó Gyula, Mosoni Emőke és Simonffy Katalin. A tervezett Kriterion- emlékévet a koronavírus megakadályozta, bár pár beszélgetést és kiállítást a járvány szüneteiben azért sikerült megszervezni. A dokumentumfilm sajnos egyelőre nem készült el, de az interjúkat felvették. És milyen jó! Hiszen azóta a megkérdezettek közül többen meghaltak már. A videóinterjúkban pedig benne rejlett a lejegyzett szövegekből összeállított kötet lehetősége.

A *Kriterion 50+* tehát tizenkét+1 interjút közöl egykori munkatársakkal, szerzőkkel, grafikusokkal, családtagokkal. Igyekszik tartani a Kriterion alapelveit szolgáló többnyelvűséget: az előszó hasábos tördeléssel, párhuzamosan magyar, illetve román nyelvű, címe *Bevezető-Introducere*. Az interjúk meg azon a nyelven jelennek meg, amelyen készültek: van egy német beszélgetés is, melynek alanya Joachim Wittstock.

A H. Szabó Gyula által jegyzett előszóban kinyilvánított szerzői szándék az, hogy az olvasó megismerje a kiadót, és képet alkothasson a kiadói viszonyokról (Tekei 2022: 6). Leszögezi, hogy a kötetből elsősorban az első húsz év ismerhető meg, melyet „hőskorszaknak” nevez, és a „küzdelmes” jelzővel aposztrofál. Ez elárulja a könyv nézőpontját, a használt diskurzus milyenségét.

¹ Bartha 2020.

² H. Szabó 2022; de könyvkiadás-történeti szempontból említésre méltó a következő cím is: Szabó 2018. A folyóiratokban ugyancsak öröndetesen megsaporodtak a könyvkiadás témájú, megbízható közlések, l. pl. az *Újvárad* 2022-es májusi *Könyvműhely* mellékletét.

³ Pl. Horváth-Kovács Szilárd interjújában a *Transindexen*, 2020-ban (H. Szabó 2022: 160).

A nézőpont kérdésével összefüggésben lényeges, hogy már az előszó is nemegyszer összehasonlítja a könyvet Bartha Katalin Ágnes interjúkötetével. Annak interjúi egy standard kérdéssor alapján készültek (bár ettől szükség esetén eltért a kérdező), a *Kriterion 50+* beszélgetései szabadabbak; a kötet tartalmaz egy tanulmányt, és dokumentumokat, valamint fotókat is közöl a mellékletben. Az interjúalanyokat célzó merítés azonban ugyanolyan tág: mindkét kötet igyekszik a munkatársak széles körét megszólaltatni, Bartha Katalin Ágnes például a *Kriterion* titkárnőjét, Panait Rózsát is megkérdezte, és nagyon értékes információkat tudunk meg tőle. A *Kriterion 50+* viszont a más nemzetiségű munkatársak irányában nyit nagyobb arányban (és a többnyelvűsége helyezve a hangsúlyt): a kötetben megszólal Ivan Miroslav Ambruš, Dagmar Maria Anoca, Elena Diatcu-Schmidt, Stevan Lepoiev, Octavia Nedelcu, Joachim Wittstock, Ondrej Štefanko pedig két rövid visszaemlékezés révén van jelen.

Ha már az összehasonlításnál tartunk: több interjúban felmerül a többi korabeli kiadóval való összevetés, pl. Dávid Gyulánál (Tekei 2022: 66)⁴ és H. Szabó Gyulánál. Utóbbtól megtudhatjuk, a rendszerváltás előtt a kiadókat azzal „kínózták”, hogy rentábilisak legyenek, a *Kriterion* viszont „veszteségre tervezhető”, bár Domokos Géza a gazdaságosságra hivatkozva kérte a példányszámok emelését (Tekei 2022: 128).

Nagy érdeme a kötetnek, hogy kitér a *Kriterion* Könyvkiadó megalakulásának előzményeire, ezáltal sokat törleszt a könyvkiadás-történetírásnak a korszakra vonatkozó, recenziók bevezetőjében említett adósságából. Dávid Gyulának a romániai magyar könyvkiadás történetét feldolgozó tanulmányaiból tudjuk, hogy a könyvkiadásban, különösen pedig a *Kriterion* létrejöttében fontos szerepe volt a folyamatosságának. Az irodalomtörténész ebben az interjújában is figyelmeztet (Tekei 2022: 54), hogy „ha a *Kriterion*-ról beszélünk, akkor énszerintem feltétlenül az előzményeket is el kell mondani”, és azzal indokolja kijelentését, hogy a legfőbb sorozatok, például „a Téka sorozat ‘69-ben indult tulajdonképpen, de egy-két évvel azelőtt már ilyen próbakiadások voltak”. Hasonló a Fehér Könyvek, a Romániai Magyar Írók, a Horizont, a Forrás története. Ezeket Bodor Pál indította még el, nem beszélve arról, hogy (mint több forrásban szerepel) Bodor Pál, tudván, hogy a nemzetiségi kiadó megalapítása tervbe van véve, jól feltöltötte a kiadói tervet az Irodalmi Kiadónál, és az első években a *Kriterion* gyakorlatilag abból élt.

Ugyancsak értékes a történeti folyamatosság szempontjából, hogy a *Kriterion 50+* interjúi a rendszerváltás utáni fejleményekre is kitérnek. Érdekes összehasonlító adalék az egyéb nemzetiségek könyvkiadásának alakulása a *Kriterion*-tól való szétválás után. Ivan Miroslav Ambruš beszámolójából ráismerhetünk például a ‘89 után fragmentálódó nyilvánosságra, Octavia Nedelcu pedig a szerb nyelvű könyvkiadás gondjai között említi, hogy hiányzik a piacgazdasághoz szükséges tudás, a képzett kiadói munkaerő stb (Tekei 2022: 177). A diagnózis ismerős a saját portánkról.

A kérdések személyre szabottak, de H. Szabó rendszeresen rákérdez a könyvbemutatókra, az alany Domokos Gézával kapcsolatos emlékeire és a rendszerváltás utáni korszakra is. A könyv formáját általában véve is meghatározza a tartalom, a szerzők-szerkesztők utána alakították. Gondolok itt pl. az Ondrej Štefankóról megemlékező íráspárra, amely formailag kilóg az interjúk közül, tartalmilag azonban oda kívánczik Ambruš és Dagmar Anoca után.

Az interjútömb bemutatásából nem hagyhatjuk ki, hogy a többi *Kriterion*-nal foglalkozó munkához hasonlóan itt is központi téma a *Kriterion*-szellemiség meghatározása. „A másokra való nagyon erős, empátiás figyelés” – válaszolja meg a kérdést H. Szabó Gyula

⁴ A szerkesztő lábjegyzetéből hasznos dolgokat tudunk meg az Eminescu Kiadó magyar kiadványairól.

(Tekei 2022: 141), aki szerint ez nem alakult volna ki úgy egy erdélyi városban, mint Bukarestben, mivel az egy olvasztótégely.

Az interjúk előtt az alany fotója áll, a cím az illető neve. Alatta egy szövegblokkban írja a beszélgetőtársak nevét (pl. Ivan Miroslov Ambruš Simonffy Katalin és H. Szabó Gyula kérdezte), lejjebb az operatőr neve, azalatt pedig keltezés. A szöveg után szinopszis következik román, illetve magyar nyelven (nyilván mindig az ellenkezőjén az eredeti szövegnek; talán hasznos lett volna magyarul is közölni a Joachim Wittstock-beszélgetés utáni kivonatot, nem csak románul). Az interjúalanyok a következők voltak: Ivan Miroslov Ambruš, Dagmar Maria Anoca, Árkossy István, Bodor András, Dávid Gyula, Elena Diatcu-Schmidt, Domokos Péter, Gálfalvi Zsolt, H. Szabó Gyula. Stevan Lepoiev, Octavia Nedelcu, Joachim Wittstock, illetve Ondrej Štefanko egy román meg egy magyar nyelvű visszaemlékezés révén van jelen.

A 178 oldalnyi interjú közel ugyanakkora terjedelmű, 121 oldalnyi függelék és melléklet követi. Előbbit Tekei Erika⁵ *nyitás jelei a kiadói átszervezést megelőző években* című tanulmánya képezi, mely a 1969-es kiadói átszervezést megelőző időszakot kiadói tervek, szerkesztési levelek és újságcikkek, folyóiratokban megjelent írások alapján vizsgálja. Dolgozata két nagy fejezetre tagolódik: az elsőben Kacsó Sándor és Bodor Pál 17 levelét mutatja be, míg a második a könyvkiadásról indult sajtóvitáról szól. A szerző mellékletben közli Kacsó Sándor és Bodor Pál 17 vizsgált levelét, melyek 1967. december 29. és 1968. június 16. között keltek. A tanulmány szerint ezekben jól nyomon követhető a Kriterion megalakulásának kontextusa, valamint az, hogy a magyar kiadói elit milyen problémákkal szembesült a nemzetiségi intézmény megalakulása előtt (Tekei 2022: 190). A vizsgált levelekből értékes adatokat tudunk meg az éves tervekről, azok összeállításának menetéről, tanúi lehetünk a Téka sorozat születésének, valamint a RoMIL-t illető tervezésnek, sőt a munkálatok elindulásának is.

Tekei Erika szerint az ideológiai nyitás kihasználásában, a hiteles irodalmi értékek rehabilitálásában, a műfaji-tematikai bővítésben jelentős szerepe volt a magyar–román közös könyvkiadási megállapodásnak, melynek nyomán magyarországi kiadványokhoz jutott a romániai magyar közönség. A levelekből egy olyan kiadói világ rajzolódik ki, amely beilleszkedik a tervgazdaságba, és a termelésnek nem a kereslet korlátai szabnak határt, mint ma, hanem a felsőbb szervek által megszabott keret, a munkaerőhiány (pontosabban a szerkesztőség létszámának szűkössége), a szervezés tökéletlensége, esetleg a minőségi kéziratok és az igényes szerzők hiánya. Megismerhetjük a munkafolyamatokat, azok szervezését, a kiadó bukaresti központja és a kolozsvári szerkesztőség közti kapcsolat dinamikáját, közvetve a bukaresti központ és a felettes szervek közöttiét is.⁶

Az utolsó közölt levél június 16-án kelt. E levelek már előrevetítik a könyvkiadásról szóló vitát, melynek sajtóvisszhangját Tekei Erika tanulmányának második fejezete mutatja be. Pl. Bodor Pál fent említett, június 16-i levele utal mind a háromnapos „román vitára”⁷,

⁵ Tekei Erika (1970) elsősorban néprajztudósként ismert, azonban számottevő könyvkiadás-történeti munkássága is. Doktori disszertációját az erdélyi magyar néprajzi kiadványokból írta (*Romániai magyar népköltészeti kiadványok. Folklorikutatás a privát és a nyilvános szféra határán – kutatás, közlés és recepció viszonya*. Babeş-Bolyai Tudományegyetem, Bölcsészettudományi Kar, Hungarológiai Doktori Iskola. Kolozsvár, 2018).

⁶ A kiadóvezetőként is tevékenykedő recenzens felsóhajt, amikor háromnegyed évszázad távlatából, az államilag finanszírozott kiadót vezető Bodor Páltól is az ő örök panaszát olvashatja: „Nagy baj, hogy nincsen afféle ügyvezető titkárságunk, mely mindent számontart, s a kisebb ügyeket intézi. Kimondottan titkári teendők terhelnek mindannyiunkat, s falfák fel amúgy is kevés energiánkat, időnket.” (Tekei 2022: 226)

⁷ Tekei 2022: 249; az írók fővárosi párszervezetének, majd az Írószövetség vezetőségének gyűléseire érte a levél szerzője.

mind a magyar irodalmi lapokat illető, tervezett megbeszélésre. Felgyorsultak az események, és végül, 1968. június 28-án sor került a Párt meg a magyar értelmiség vezetőinek találkozójára. Itt szépen kapcsolódik a kötet előző interjútümbéhez, hiszen H. Szabó Gyulának egy egész interjút szentelnek az utóbbi találkozói vonatkozásainak és következményeinek Gálfalvi Zsolttal (Tekei 2022: 105–122).

Tekei Erika szerint a következő fél évben jelentős sajtóvita bontakozik ki a romániai magyar könyvkiadásról, melynek hét írásáról részletesen beszámol. Nagy érdeme a tanulmánynak, hogy ezek a források most már bibliográfiába vannak szedve azok számára is, akit a könyvkiadás egyéb vonatkozásai érdekelnek. Két szöveget kivéve a „vita” szigorúan véve inkább interjúk (Beke György, majd Huszár Sándor egy-egy interjúja Bodor Pállal) meg hozzászólások (Antal József, Balogh Edgár), cikkek (Tamás Gáspár) és egy nyílt levél (Bodor Pál) egymásutánja; hiányoljuk belőle a párbeszédet a kérdésekhez előzőleg hozzászólókkal, az viszont igaz, hogy a könyvkiadás és a könyvterjesztés néhány jól körvonalazott problémájára koncentrálnak, és Antal József, ha nagyon általánosan is, de szót ejt a vitáról: „Ezekben a hetekben számos helyen, szinten és minőségben vitatják a könyvkiadás és a könyvterjesztés kérdéseit.” (Antal 1968) Az 1968. okt. 4-i *Utunk*-ban megjelent Balogh Edgár-cikk (Balogh 1968) viszont valóban hozzászólás Bodor Pál fent említett cikkéhez, és a következő két írás is a könyvkiadás konszenzuálisan aktuális problémáival foglalkozik (a klasszikus magyar irodalmi művek kiadásának rovására megy-e a Horizont világirodalmi sorozata; a RoMIL megjelentetése), illetve az Irodalmi Könyvkiadó körlevelére reagál (Tamás Gáspár írása).

Tekei Erika szerint a kiadói vitában, valamint a vizsgált és közölt levelezésben jól láthatók a hatvanas évek végét jellemző ideológiai nyitás jelei. A korabeli kiadó- és szerkesztőségvezetők gondjaiban néha ismét csak a magunkéra ismerhetünk; valószínűleg helyi, nemzeti és történelmi determináltságról van szó, amelyek azóta is fennállnak.⁸

A leveleken kívül a kötet melléklete román, majd magyar név- és életrajzi jegyzéket is tartalmaz, meg egy listát a Kriterion alkalmazottjairól (mely feltünteti a munkahelyi státuszt és a munkaviszony kezdetének, illetve végének évét). Tekei Erika 188. oldali jegyzete szerint ezeknek ő a szerzője. A kötetet tizenkét darabból álló képgaléria zárja, nyomában a képek román–magyar leírásával, mely egyes esetekben egyoldalásra nyúlik – de a szövegközi illusztrációk is dokumentumértékűek.

Antal József, 1968. Író, kiadó, terjesztő. *Utunk*, XXIII. évf. 31. sz. 6.

Balogh Edgár, 1968. Kétszerkettő és irodalompolitika. *Utunk*, XXIII. évf. 40. sz. 5.

Bartha Katalin Ágnes (szerk.), 2020. *Egy nemzetiségi kiadó a diktatúra évtizedeiben (1969–1989)*. Polis – Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.

H. Szabó Gyula, 2022. *Interjúk, forgácsok. 1990–2021*. Művelődés – Szentimrei Alapítvány, Kolozsvár-Sztána.

Szabó Zsolt, 2018. *Kis kolozsvári magyar Művelődés-történet*. Kolozsvári Művelődés Egyesület, Kolozsvár.

GÁLFAVY ÁGNES

Babeş-Bolyai Tudományegyetem
Hungarológia Doktoriskola
Kolozsvár/Cluj-Napoca, Horea 31
agnesgalfalvy@gmail.com

⁸ Gondolok itt Bodor Pál véleményére, miszerint a nemzetiségi könyvkiadás szigorú rentabilizálása elképzelhetetlen, és nem is igényelheti senki – ő (akkor még csak) a tudományos kiadványokra érti, amelyek alacsony példányszámban és nagy ráfizetéssel adhatók ki (Tekei 2022: 204).